

İKONOKLASTİK KONSİL VE YAHYA DİMEŞKİ

Iconoclastic Council and John of Damascus

Mustafa GÖREGEN

Yrd. Doç. Dr. Kafkas Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü
m.goregen64@hotmail.com

Öz

Hıristiyan dünyasının yedinci ve dokuzuncu yüzyıllar arasında yaşadığı problemler nedeniyle Doğu ve Batı kiliseleri arasındaki mesafe açılmış, Doğu kilisesinin imparatorlarla çatıştığı önemli mevzular ortaya çıkmıştır. Bunlardan en önemlisi III. Leon ve takipçilerinin ikonoklast (Tasvir ve put düşmanı) siyasetinin doğurduğu tasvir kültü anlaşmazlığıdır.

Bir asır sürecek olan ikona tartışmaları İmparator III. Leon'un 726 yılında tasvirlerle ibadeti paganlıkla eş tutan ilk fermanıyla başlamıştır. Kiliselerdeki kutsal resimlere ibadeti reddederek başlayan bu hareket daha sonra, kutsal resimlerin parçalanmasına, ibadet mekanlarından atılmasına kadar varmıştır.

Siyasi, dini ve sosyolojik açıdan derin etkileri olan Tasvir kırıcılığına karşı teolojik deliller Yahya Dimeşki'nin öncülüğünde bir grup rahip tarafından hazırlanıp desteklenmiştir. Ancak 754'de İstanbul'da toplanan İkonoklastik Konsil'de anti-ikonoklastlar ve özellikle onların cesur sözcüsü olan Yahya Dimeşki aforoz edilmiştir. Daha sonra İznik'te 787 yılında toplanan konsilde tasvir taraftarlarının görüşlerinin kabul edilmesi doğrultusunda karar alınması Yahya Dimeşki'nin Hıristiyan dünyasındaki etki ve önemini göstermektedir.

Dönemin en büyük tartışma konusu olan ikonoklast hareketin başlama nedenleri ile ilgili olarak ortaya konulan görüşler, İmparator'un Yahudilik ve İslam inanç ve kültüründen etkilendiği ya da bu çekişmenin Doğu ve Batı arasındaki mücadeleden kaynaklandığı şeklindedir.

Anahtar Kelimeler: İkonoklastik Konsil, İkonlar, III.Leon, Yahya Dimeşki

Abstract

Between 7th and 9th centuries, the connection between East and West Churches has reduced because of the problems which were lived in the Christian World and important subjects which were collided by eastern church and emperors have come out. The most important of these was dispute of depicted cult which emerged from Leon 3rd and his followers' iconoclast (depiction and idol hostility) politics. The icon discussions which will go on during one century has started with the first edict of Leon 3rd in 726 that accepts worship to depiction and paganism same. The movement which was begun by refusing worship to holy pictures in churches has reached to be shredded and thrown of them from churches. Theological evidences against depicted refraction which has political, religious and deep sociological effects were prepared and supported by a bunch of monks under the leadership of John of Damascus. But in the iconoclastic council organized in 754 in İstanbul, Anti-Iconoclasts and especially their brave spokesman John of Damascus were excommunicate. Later on adaption of description supporters' ideas in council gathered in Nicea in 787 shows the influence and importance of John of Damascus in christiandom. According to opinions put forward about the reasons of starting iconoclastic that is the great moot point of that period, it is like the Emperor was influenced by faith and culture of İslam or Judasim, or like this contention arised from struggle between East and West.

Keywords: *Iconoclastic council, Icons, III.Leon, John of Damascus*

GİRİŞ

Ortaçağ Hıristiyan dünyasında meydana gelen bütün dini problem ve meseleler doğal olarak devletin gündemini oluşturuyordu. İkonoklasm (tasvirler kültü) bütün imparatorluk sathında yer alan manastırlarda teşvik edilmekte ve desteklenmekteydi. Manastırlar bir nevi kutsal tasvirler ve mucize ticaretiyle zenginleşip genişleyerek nüfuzlarını arttırmaktaydılar. Kendilerine tanınan imtiyazlarla edindikleri güçle yönetimler için her zaman tehlike arz etmekteydiler.¹ Bizans tarihinde Hıristiyan Doğu Kilisesi'nin imparatorla karşı karşıya geldiği ve çatıştığı birkaç önemli konu vardır. Bunlardan en önemlisi imparator III. Leon ve takipçilerinin ikonoklast (tasvir Kültü) siyasetinin meydana getirdiği anlaşmazlık ve kavgadır.²

Hıristiyan dünyasında ikonoklast diye bilinen kavga ve çatışmalar doğu ve batı kiliseleri arasındaki mesafenin daha da açılmasına sebep olmuş ve bu durum imparator III. Leon (717-741)'un müdahale etmesi sonucunu doğurmuştur. 726 yılında yayınladığı bir fermanla tasvirlere ibadeti

¹ BAILLY, A. 1974: **Bizans Tarihi**, (çev. Haluk Şaman) 166, İstanbul.

² BARKER, E.1995: **Bizans Toplumsal ve Siyasal Düşünüşü** (çev. Mete Tunçay) 23, Ankara.

paganlıkla eş tutup, Hristiyanları Azizlerin resimlerine tapınmaya karşı koruduğunu ilan ediyordu.³ İmparator'un ikonoklast politikası, kilise ve devletin görev alanlarıyla ilgili olarak birçok karşıt fikir ve düşüncenin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Çağının en önemli teoloğu olan Aziz Yahya Dimeşki'nin Kilise ve rahiplerin yetkileri ile imparatorların yetki sınırları konusunda üç söylevden oluşan bir risalesi vardır. İkonoklastlara karşı söylevlerinin ikinci kısmında O, tasvir kırıci imparatorlara şiddetli bir biçimde Karşı çıkmaktadır.⁴ Kilise'ye yasalar yapmanın hükümdarlara düşmeyeceğini ifade ederek onların ilgileneceği konunun sadece siyasal iyilik olduğunu belirtir. Ona göre kilise düzeni, ancak rahiplerle din bilginlerinin karışacağı bir konudur, bundan ötesi bir haydutluk eylemidir. Öte yandan Kilise, Dimeşki'nin "Görüntüler üzerine" isimli eserinde ortaya koyduğu bu fikir ve düşüncelerini; ikona tartışmalarını teolojik açıdan izah etmek ve temellendirmek için kullanmıştır.⁵ İkonoklastik mücadele sürerken III. Leon'un halefi, Konstantin (741-775), durumu biraz daha ileri götürerek 754 yılında çoğu imparatorluğun Doğu kesimlerinden gelen birçok piskopos'un da bulunduğu bir konsil (İkonoklastik Konsil) toplamıştır.⁶ Bu konsilde daha önce ifade edildiği gibi anti-ikonoklastların ve onların cesur sözcüsü olan Yahya Dimeşki'nin aforoz edilmesi ve ikon yanlılarının kınanması sağlanmıştır.⁷

I. YAHYA DİMEŞKİ

Yahya Dimeşki 650-750 yılları arasında yaşamış, Arami dilini konuşan Melkiti⁸ bir ailenin çocuğu olarak Şam'da dünyaya gelmiştir.⁹

³ SAHAS, D. J, 1972: **John of Damascus on İslam the "Heresy of the İshmaelites"**, 22, Leiden; DVORNIK, F. 1990: **Konsiller Tarihi İznik'ten II.Vatikan'a** (Fransızca çev. Soeur Jean-Marie O. P. Türkçe çev. Mehmet Aydın) T. T. Kurumu Basımevi. 23, Ankara.

⁴ SEIDLER, G. L. 1997: **Bizans Siyasal Düşüncesi**, (çev. Mete Tunçay) Göçebe Yay. 27, İstanbul.

⁵ GREGORY, T. E. 2008: **Bizans Tarihi** (çev. Esra Ermert) YKY. Yayınları. 185-191, İstanbul; BARKER, E. 1995: 100.

⁶ Hieria konsili ile ilgili bkz. ERIN, M. D. 2005: **Partiarch, Monk and Empress. A Byzantine Debate Over Icons**, Wivhita State Universty, 117, Kansas; AYDIN, M. 2002: **"Bizans Kilisesinde İkonoklast (Tasvir Kırıci) Hareketin Kökenleri"**, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. XIII, Bahar, s. 8-9, Konya.

⁷ ERIN, M. D. 2005: 117; DVORNIK, F. 1990: 24.

⁸ Bu kelime dilimizde "Melkit"olarak kullanılmaktadır. Batı dillerinde ise "Mechite"olarak geçmekte, aslı İbranice "Melek" Arapça "Melik"

Dedesı Mansur b. Sarcun, Hz. Ömer'in hilafeti döneminde Halid b. Velid 635 yılında Şam'ı fethettiğinde defterdar olarak şehrin teslim olma şartlarını görüşmüştür. Daha sonra Dımeşki'nin babası Sarcun da aynı görevi ifa etmiştir. Halife Muaviye 661-680 maliyenin reformunda Sarcun ailesinin tecrübelerinden yararlanmak için kendisini bu görevde tutmuştur. Babasına yardımcı olarak maliye teşkilatında işe başlayan Yahya Dımeşki daha sonra onun yerine geçmiştir. Uzun süre bu görevini koruyan Dımeşki, Halife Ömer b. Abdülaziz'in (717-720) idaresini hazmedemediği için görevinden ayrılıp ünlü Saint Sabbas Manastırında inzivaya çekilmiştir. Burada keşiş olur ve daha sonra Hıristiyan Bizans geleneğine yön verecek olan birçok eserini kaleme alır. O'nun 742'den sonra kaleme aldığı 'Source de la Connaissance' (Bilginin Kaynağı) ve 'Livre des Heresies' (Sapkınlar Kitabı) isimli eseri günümüze kadar ulaşmıştır.¹⁰

Yunanca olarak kaleme aldığı 'Bilginin Kaynağı' isimli eseri, Hıristiyan İlahiyat tarihinde Hıristiyan dogmatığının ilk sistematik eseri olduğu ifade edilmektedir. Üç bölümden meydana gelen eserde, birinci bölüm, detaylı olarak dini tanımları, Bizans okul geleneğini, altıncı yüzyıldan beri dini tartışmalara duyulan ihtiyacı içermektedir. İkinci bölüm, tüm Hıristiyan sapkınlıklarını teker teker sıralayan bir heretik tarihidir. Üçüncü bölümde ise, kendi kilisesinin inanç kurallarını birinci bölümde verdiği tanımlar çerçevesinde açıklayıp, zamanındaki heretik anlayışları reddetmektedir.¹¹ Döneminin en büyük teoloğu olan Dımeşki, fikir ve görüşleriyle hem kendi dönemi için hem de kendinden sonraki dönemler için kaynaklık teşkil etmektedir.¹²

Hıristiyan Doğu geleneğinin kilise babalarından kabul edilen Dımeşki, iyi eğitim almış zamanın geçer dilleri olan Grekçe, Arapça ve

anlamlarına gelmekte ve Süryani dilinde kral taraftarı manasına 'Malkaya-Melkoye' şeklindedir. İslam kaynaklarında ise Melekiyye, melkiyye ve melkaniyye olarak geçmektedir. Bu farklı kullanımlarının yanında bizi ilgilendiren tarafı Melkitlerin Bizans Ortodoks Geleneğine sıkı sıkıya bağlı olup doğu Hıristiyanları içinde Bizans kültürünü temsil edip onu devam ettirmeleridir. SİNANOĞLU, M. 2004: "Melkaiyye" md, *DİA*, c.29, 84-85 Ankara.

⁹ Nasrallah, J. 1950: **Saint Jean Damescene**, 23, Paris; GÖREGEN, M. 1995: **Hıristiyan Teolojisinde Yahya Dımeşki'nin Yeri ve Önemi**. Basılmamış Y.Lisans Tezi. Marmara Üniv. Sosyal Bil. Ens. 16-39, İstanbul.

¹⁰ KHOURY, A. T. 1969: **Les Theologiens Byzantins et l'İslam**, 47-67, Paris; SAHAS, D.J. 1972: 45; NASRALLAH, J. 1950: 81.

¹¹ SAHAS, D.J.1972: 51-52.

¹² Yahya Dımeşki'nin geniş Hayatı ve Eserleri için bkz. GÖREGEN, M. 1995: 16-40.

Aramca'yı öğrenmiş, bilgin, ilahiyatçı, hatip ve şair kişiliğe sahip olup, papazlık görevinde iken İmparator III. Leon'a ikonoklastik (Bizans'ta kilise resimlerinin kutsallığını reddeden anlayış) konusunda açıkça karşı çıkmış güçlü bir Bizans gelenekçisidir. Bizans tarihinin bir asrı aşan dönemi (726-843) kapsayan ikonoklazm hareketinin doğrudan içinde yer almış, Bizans geleneğine karşı olan herkese karşı savaş açmıştır.¹³

Siyasi, dini ve sosyolojik derin etkileri olan ikonoklast harekete karşı teolojik deliller, Dimeşki'nin de içinde bulunduğu üç Hıristiyan din adamı¹⁴ tarafından hazırlanıp desteklenmiştir.¹⁵ Öyleki, ikonların geleneksel anlamda teolojik olarak temellendirilmesi büyük oranda ikonoklast dönemde oluşmuştur.

II. İKON TEOLOJİSİ

Kilise ve ikonoklast imparatorlar arasında önemli tartışma ve kavgalara yol açan, Hıristiyan Ortodoks geleneğinde önemli bir yere sahip olan ikonlar ahşap levhalar üzerine yapılırdı. İkonların mahiyeti Hıristiyan Ortodoks geleneğinde yer alan bayram temalarını konu alan betimlemelerdi. Bunlar Ortodokslarca muteber sayılan Meryem'in doğumu (8 Eylül) ikonu; Meryem'in tapınağa sunuluşu (21 Kasım) ikonu; Meryem'in İsa ile müjdelenişi (25 Mart) ikonu; Meryem'in ebedi hayata göçü (15 Ağustos) ikonu; İsa'nın tapınağa sunuluşu (2 Şubat) ikonu; Teofani veya İsanın vaftizi (6 Ocak) ikonu; Transfigurasyon (6 Ağustos) ikonu; Kudüs'e girişi; Pantakos ikonu; Haç'ın bulunuşu ikonu; Teslis ikonu; Melekler ikonu ve daha birçok Hıristiyan Azizi konu alan tasvirlerden oluşan ikonlardır.¹⁶

Fikir olarak bir nevi okuma yazma bilmeyen kişilerin kutsal kitabı olarak başlayan ikonlar, kabartmalar, mozaikler ve heykeller zamanla kilisede çok büyük bir önem kazanmaya hatta sorun yaratmaya başlamıştır. Özellikle de bu ikonları ya da resimleri yapan sanatçıların teolojik görüşü de sanatlarına yansırken daha büyük sorunlar çıkmaya başlamıştır. Örneğin 5.yüzyıldan başlayarak mozaiklerde Mesih'in kurtarma özelliği giderek Meryem'e kaymaya başlamıştır. Buna Meryem'in ölmediği ya da erken dirilme ayrıcalığına sahip olduğu gibi inançlar da eklenince Meryem'in

¹³ LEVTCHENKO, M.V. 2007: **Bizans Tarihi** (çev. Maide Selen) Doruk Yayıncılık, 143, İstanbul.

¹⁴ Papa II. Gregorius (715-731), Konstantinopolis Patriği Germanos (715-730) ve Yahya Dimeşki.

¹⁵ OSTROGORSKY, G. 1956: **History of the Byzantine State**, 152, Oxford.

¹⁶ Hıristiyanlıkta bu tarihlerde yapılan kutlama ve ayinlerde ilgili ikonların özel bir önemi vardır.

kişiliği neredeyse İsa'dan daha öne çıkmıştır.¹⁷

Ortodoks Hıristiyan geleneğinde, bu tasvirlerin nasıl ortaya çıktığı ve geliştiği hala kesin olarak bilinmemekle birlikte ilk Hıristiyanların dini semboller kullanmadıkları bilinen bir gerçektir. Hıristiyanlık Yahudilikten doğmuş bir din olarak uzun süre putperestlikle mücadele etmiştir. Fakat Roma'nın putperest geçmişi Hıristiyanların peşini bırakmamıştır. Diz çökerek çeşitli imajlar karşısında saygı gösterme, mum ve tütsü yakma gibi putperest uygulamalar da sonradan Hıristiyanlarca benimsenen alışkanlıklar haline gelmiştir.¹⁸ Öyleki tasvirler bir Hıristiyan için hayatın bir parçası değil, hayatın ta kendisi olduğunu gösteren emareler olarak ortaya çıkmıştır.

Halkın özellikle kadınların göstermiş oldukları tutucu tavır, ikonların Ortodoks Hıristiyan halkı için sıradan bir resim sanatından çok daha fazlasını temsil ettiğini göstermektedir. Zira Ortodoks halkı ikonları hem ruhani hem de dünyevi yaşamlarının merkezine koymuşlardı.¹⁹ Bu durumun bütün Hıristiyan dünyası için geçerli olduğunu ifade eden Ostrogorsky "Hıristiyan Bizans ne putperest sanatından ne de putperest hikmetinden nefret eder. Grek kültürü, bütün devreleri için onların fikir hayatlarının temeli olarak kalmıştır."²⁰ Dolayısıyla dönemin Hıristiyanlık anlayışı bir nevi Greko-Romen kültürünün devamı niteliindedir.²¹

İkonlar, Hıristiyan ortodoks imanının ve pratiğinin görsel hale dökülmüş karşılığıdır. Manevi anlamda bir kilise ibadet için ne kadar vazgeçilmezse, ikon da bir Ortodoks için o kadar vazgeçilmezdir. İkon, Ortodoksların sanatsal²² arayışlarından, Liturjisine kadar uzanan geniş bir yaşam alanının vazgeçilmezidir.

Ortodoks kültüründe İkonlar, her ne kadar fiziksel olarak VI.

¹⁷ İkonalarla ilgili olarak yapılan teolojik tartışmalar için bkz. MEYENDORF, J. 1983: **Byzantine Theology**, 44-50, Newyork. ; LESLIE, B. 1975: "**The Theology of İmages**" *Iconoclasm: Papers Given at the Ninth Spring Symposium of Byzantine Studies March ,7* ; Bryer A -J.Herrin , 1977: (eds.) Center for Byzantine Studies, 7-13, Birmingham.

¹⁸ GIBBON, E. 1990: **The Decline and Fall of the Roman Empire**, Thomas Y. Crowell, vol. VIII, s.31, Newyork.; HOBBS, T. 2004: **Leviathan**, çev. Semih Lim,Yapı Kredi Yayınları, 447-459,İstanbul.

¹⁹ ATİYE, A. 1968: **A History of Eastern Christianity**. 250, Methuen.

²⁰ OSTROGORSKY, G. 1956: 29.

²¹ LESLIE, B. 1975: 7.

²² İkonaların sanatsal anlamı ve sanat tarihindeki yeri ve önemi için bkz. ÖZKAN, E. 1985: "**İkona**" *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S. 2, s. 53-62, İstanbul.

Yüzyıl civarlarında gözükmeye başlamış olmasına rağmen, gerçek anlamda doktrinel felsefi olgunluğa ikonoklast dönemden sonra ulaşmıştır.²³ Bu gelişmenin gerçekleşmesi, ikon savunucularının ikonoklast harekete karşı kendi ibadet şeklini ve ikonların taşıdığı anlam ve düşüncüyü ilk defa zorunlu olarak açıklama ihtiyacı doğmuştur. Yahya Dımeşki'nin yazdığı eserler VIII. Yüzyıl Kilise mensupları ve daha sonraki dönemler için, ikonların önemini anlatmada önemli malzemeler içermektedir.²⁴

Onun, ikonlara yapılan ibadetlerin sebeplerinin açıklanmasında önemli bir yer tutan nutkunda anlattığı vakada 'Hz. İsa'yı görme arzusunda olan ancak rahatsızlığı dolayısıyla yanına gidemeyen Urfa prensi Abgaros, İsa'ya Ananias adında birini gönderir. Bu kişi, Hz. İsa ile konuşurken, bir yandan da resmini çizmeye çalışır. Bu kişi, Abgaros'a insan elinden çıkma bir resim götürme arzusundadır. Ancak bunu gören İsa, yıkadığı yüzünü kuruladığı mendile cemali akseder; bu mendili kendini görmeyi çok arzu eden Abgaros'a götürmesi için Ananias'a verir'.

Bir diğer rivayete göre olay şöyledir; İsa çarmıha gerilmek üzere Golgota'ya giderken, yolda terler. Şakirtleri tarafından terinin silinmesi için kendisine bir mendil verilir. Terini sildiği bu mendile cemali akseder. İsa bu mendili Toma'ya geri verir. Toma'da daha sonra bunu, Urfa'da bulunan yetmiş havari'den Thadeos'a gönderir. Bu resmi Thadeos'tan Abgaros alır ve bir tahta üzerine yapıştırdıktan sonra, etrafını süsler ve herkesin ibadet etmesine müsaade eder.

Bu olay çeşitli şekillerde defalarca tekrarlanmıştır. Bu ve buna benzer Kilise babalarının anlattığı vakalarda yer alan öğelerin tasvir zenginliği ve vermek istediği tahayyülden ötürü, ikonlara yapılan ibadetlerin sebeplerinin ortaya konulmasında önemli bir yer tutmaktadır.²⁵

Aynı zamanda ikonlar Liturjinin vazgeçilmez bir parçası olmanın ötesinde, Ortodoks kilisesince sakramental olarak kabul edilmiştir. İbadetler, ikonlarla ilişkilendirildiğinde ancak bir anlam ifade edip kemale erebilecektir.

²³ DEMİRCİ, K. 2005: **Bir Hristiyan Mezhebi olarak Ortodoksluğun Teolojisi**, Ayışığı Kitapları, 58, İstanbul.

²⁴ SAHAS, D. J. 1972: 51-52.

²⁵ SAHAS, D. J. 1972: 52; DEMİRCİ, K. 2005: 58.

III. İKONOKLASTİK KONSİL (754)²⁶

Hıristiyan dünyasındaki iconoclaste²⁷ (tasvir ve put düşmanı) diye bilinen ve yaklaşık bir asır sürececek olan ikona tartışmaları, imparator III. Leon(717-741)'un sarayın Khalke kapısı'ndaki İsa heykelinin kaldırılmasıyla başladı. 726 yılında imparator tasvirlerle ibadeti paganlıkla eş tutan fermanını yayınlarak Hıristiyanları Azizlerin resimlerine tapınmaya karşı koruduğunu ilan ediyordu.²⁸ İmparator'un takip ettiği ikonoklast politika kilise ile devletin konumlarıyla ilgili olarak birçok karşı fikir ve düşüncenin ortaya çıkmasına sebep oldu.

İkonoklastik süreç ikonlarla ilgili şiddetli teolojik tartışmaların yaşanmasına neden olmuştur. İkonoklastlar tüm dini objelere karşı değildirlere. Ama temel iddiaları ikona kültürünün "putperestlik" olduğudur. Onlara göre sadece üç obje kutsaldır: İsa'nın sözlerinden ve rahiplerin kutsamasından dolayı evharistiya ayinindeki ekmek ve şarap; kilise binaları –ki bunları da piskoposlar kutsamaktadır. Bir diğeri de haç. Bunlar dışında hiçbir nesne, dolayısıyla ikonalar da kutsal değildir. Çünkü bunların kutsanması Tanrı tarafından değil, insanlar tarafından yapılmıştır. Bu ise paganlıktır.²⁹

Buna karşılık Yahya Dimeşki, ikonoklastlara karşı söylevlerinin ikinci kısmında tasvir kırıcı imparatorları şiddetli bir biçimde tenkit etmektedir. O, Kilise'ye yasalar yapmanın hükümdarlara düşmediğini, çünkü kutsal sözü kelamı hükümdarların getirmediğini, havariler, nebiler, papazlar ve din bilginlerinin öğrettiğini ifade ederek hükümdarların ilgilenecekleri

²⁶ Bu konsilin adı Hieria'dır. İstanbul Kadıköy'de bulunan Hieria sarayında yapıldığı için bu ismi almıştır. Ancak bu konsilde ikonlar tartışıldığı için İkonoklast Konsil adıyla meşhur olmuştur. Bizde konumuzla alakalı olduğu için bu ismi tercih ettik.

²⁷ İkonoklast anlayışa göre Hıristiyanların, İsa Meryem ve Azizlerin tasvirlerinin önünde ibadet etmesi tasvip edilmezdi. Çünkü bu tarz görsel tasvirler pagan kültürünü çağrıştırdı ve tapılması gerekene (Tanrı'ya) ibadet ederken tasvirlerle olduklarından daha farklı anlamlar yükleyebilirlerdi. İkonoklastlar ikonlara karşı olmakla birlikte haçı ve bazı suretlere- tapınmamak şartıyla saygı gösteriyorlardı. İkonoklastlar haçın kozmik yorumu- insanlığın kurtuluşunun sembolü anlamında-yerine, çarşıta acı çeken İsa bağlamındaki önemini dile getiriyorlar ve böylece haçın bir tapınım simgesi olmasının önüne geçmek istiyorlardı. DEMİRCİ, K. 2005: 65.

²⁸ DVORNIK, F. 1990: 23; SAHAS, D.J. 1972: 22; AYDIN, M. 2002: 22; LEVTCHENKO, M.V. 2007: 143.

²⁹ BROWN , P. (Jan.1973) "A Dark-Age Crisis: Aspect of the Iconoclast Controversy" *The English Historical Review*, vol. 88, no. 346, s. 1-30.

alanın ise siyasi işler olduğunu belirtir. Ona göre, kilise düzeni sadece ruhanilerin ve din bilginlerinin karışacakları bir alandır. Her ne kadar da Dimeşki, din adamlarının, ruhani, İmparator'un da düvevi işlerle ilgilenmesi gerektiğini söylese de, bu durum oldukça birbirine karışmıştır. Öyleki, Bizans geleneğinde imparator, Tanrı'nın ona verdiği yetki ile devleti yönetir ve aynı zamanda Kilise'nin de başrahibidir.³⁰ İkonoklast karşıtları, bu süreçte vermiş oldukları kavga ve mücadele de; Dimeşki'nin tasvirlerle ilgili fikir ve düşüncelerini ikona tartışmalarını teolojik açıdan temellendirmek için kullanmışlardır. Onun ikonları savunması doğrultusunda ortaya koyduğu görüşleri şöyledir: ikon kendisine tapınılan bir şey değildir. Birtakım bahisleri anlatmak için yapılan ikonlar, aziz ikonları veya prototipi ilahi bir fenomene dayanmayan (yani ilk modeli basit bir canlandırma olan) ikonlar schetike prokynesis türünden ikonlardır. Latreia kategorisine giren ikonlarsa Mesih, teslis ve Tanrı anası (Meryem) gibi ikonlardır. Bu ikonların tapınım görmesi, orada resmedilen kişinin suretteki varlıktan bizzat canlı olduğuna inanılması ile ilgilidir. Burdan hareketle ikonun kendisi bizzat tapınılan bir şey değildir; fakat ikon teofanik bir özelliğe sahiptir ve tefekkür anında bizzat resmedilen karakterin huzurunda bulunduğu inanılır. Bu durumda ikon orada bir obje olmaktan çıkar ve doğrudan doğruya suretteki varlıkla karşı karşıya kalınmış olur. Bir anlamda ikon Tanrı'yla yüzyüze görüşme imkanı sunan araçtır. Yani her iki ikon türünde de ibadet eden kişi suretteki varlıktan herhangi bir konuda aracı olmasını isteyebilir. Sadece saygıyı içeren ikonlarla gerçekten tapınma objesi olan ikonlar arasındaki farklılık, sadece bir grubun tanrıyı, diğerlerinin de daha tali varlıkları temsil ediyor olmasından gelir. Her iki ikon türü de fonksiyoneldir ve bir istekte bulunabilirler. İkon yanlıları, ikonoklastların ikonlara tapınıldığı şeklindeki suçlamalarını bu şekilde reddetmektedirler.³¹

Yahya Dimeşki, İkona düşmanlarına görülemeyenin, benzeri olmayanın, ölümsüz olanın tasvir edilemeyeceğini ifade eder ve sadece bir ruhtan ibaret olan Tanrı'yı tasavvur ettiğinizde, onun insan bedeninde betimleneceğini söyler ve ikonların, kendilerine tapılan değil, tapılana götüren araçlar olduğunu tekrar tekrar ifade eder.³² İkona düşmanlarına karşı sürdürdüğü sert üslubundan dolayı 754 yılında İstanbul'da toplanan konsil kararları ile aferez edilecektir.³³

Birçok araştırmacı ve tarihçiye göre III. Leon'un ikonoklastik

³⁰ BARKER, A. 1995: 100; SEIDLER, G.L. 1997: 27.

³¹ SAHAS, D. J. 1972: 32-35; DEMİRCİ, K.2005: 72.

³² GREGORY, T.E. 2008: 191.

³³ SAHAS, D.J. 1972: 4; DVORNIK, F. 1990: 24.

fermanı, imparatorluğun eski Doğu eyaletlerinin Müslüman Arapların işgalinden sonraki durumunu yansıtmaktadır. Bu bölge, daima Filistin ve Suriye'den gelen semitik fikirlerin tesirine maruz kalmıştı. Bölgenin büyük bir çoğunluğu, dini şeylerin resmedilmesi karşısında Yahudi düşüncesini paylaşıyordu. Bu yaklaşım benzer bir anlayışla Müslümanlar tarafından da desteklenmişti. Zaten Ortadoğu kökenli olan Hıristiyanlık, gelenek ve kültürel açıdan kendini daima Yahudiliğin devamı olarak ifade etmiştir. Yahudilikte putlara tapmak yasak olduğuna göre bundan etkilenen kesimlerin her zaman az da olsa bulunması mümkündür. Öte yandan İslam Devletiyle çatışma halinde bile olsa Bizans'ın suret perestliği şiddetle yasaklayan İslami anlayışla etkileşmeye girmemesi mümkün değildir. İkonoklazm hareketinin önde gelenlerinin Anadolu kaynaklı olmaları, bu etkileşmeyi akla getirmektedir.³⁴ Öyleki imparator III. Leon bu fikirlerin yoğun olduğu İsaurie'de yetişmişti. Onun putperestlik olarak kabul ettiği, tasvirler kültüne muhalefeti büyük ihtimalle aldığı ilk eğitimden ve yaşadığı çevresinden kaynaklanıyordu. Onun bu konudaki tavrı, çok büyük karışıklığa sebep olmasına rağmen o, yine de ikinci bir fermanla İsa-Mesih'in Azizlerin bütün resimlerini ve tasvir kültlerini yasaklamış ve bu doktrinel sahaya müdahalesini haklı göstermek içinde Papa II. Gregoire'a aldığı kararı bildirmişti. Ancak papa mukabil cevabında bu fikri pek benimsemediğini ima etmişti.³⁵ Ayrıca imparator, tasvir yanlısı German'ın yerine bir ikonoklast patrik atamış, III. Gregoire (731-741)'in 'Tasvir düşmanlarını aforozuna' cevap olarak da Bizans'a bağlı Calabre ve Sicilya'daki piskoposlukların gelirlerine el koymuştu. Daha sonra İlyrie'yi ve Thessalanie papalık naibliğini de İstanbul patrikliğine bağlayan III. Leon'un bu son tedbiri Doğu Kilisesi ile Batı Kilisesi'nin ayrılmasında önemli bir rol oynamıştı. Çünkü bu tavır, kilise içinde İstanbul'un mevkiini takviye ediyor; doğu ile batıyı birbirine bağlayan İlyrie'deki köprünün son kemerini de yıkıyordu.³⁶

III. Leon'un halefi V. Konstantin (741-775) bu durumu daha da ileri götürmüş ve 754 yılında İstanbul Kadıköy'de Hieria sarayında Efes piskoposu Theodosius ve Perge'li Postillas veya Sissinus başkanlık etmiştir. Bu konsile çok sayıda piskopos katıldıysa da Roma, İskenderiye, Kudüs ve Antakya'dan hiçbir temsilci iştirak etmedi. Anti ikonoklastların lanetlendiği ve Hıristiyanların dindarane yaşantılarında geniş ölçüde uygulanan 'Kutsal ikonlar'a saygıyı mahkum eden bu konsile çoğunluğu imparatorluğun doğu

³⁴ DVORNIK, F. 1990: 25.

³⁵ AYDIN, M.1991: 23.

³⁶ AYDIN, M. 1991: 23

kesiminden olan 338 piskopos da hazır bulunmuştu. Bütün patrikler katılmadığı halde ‘Yedinci genel konsil’ olarak ilan edilen bu toplantıda, ikonlarla ilgili olarak birçok teolojik hükümler ortaya konuldu.³⁷ 10 şubat-8 Ağustos 754’e kadar süren bu konsil Blakernea’da st. Meryem kilisesinde sona erdi.³⁸ Bu konsilin kayıtları, 787’de 7.ökümenik İznik Konsili’nde İkonafillerin tezlerini desteklemek amacıyla okunan raporlarla günümüze kadar ulaşmıştır. Burada okunan raporlarda ikonoklastların tezleri şu şekilde açıklanmıştır.” Şöyleki insanlar bir suret yaptılar ve onun Mesih olduğunu söylediler. Bunun hem Mesih hem de insanın sureti olduğunu kabul ettiler. Ressam ya da boş kanaatleri çerçevesinde resmedilemeyecek ilahlığı resmetti ya da birbirine karıştırma ile Tanrı’ya küfretmiş oldu. Bu suretlere tapanlar bu küfre ortak olurlar; vay hem yapana hem tapınana; çünkü onlar Arius Dioscorus, Eutychei ve Acephali’nin sapkınları gibi yoldan çıktılar..bazıları ‘biz sadece gördüğümüz ve ellediğimiz sureti resmediyoruz’ diyerek kendilerini savunabilirler-ki bu savunma Nesturi çılgınlığının icadı ve imansızlığıdır.’³⁹ Bu noktadan hareketle Ortodoks kilise babaları, Kelam olan Tanrı’nın bir yanı insan diğer yanı Tanrı, yani birbirinden ayrılmış iki hypostasis’i olmadığını öğretmediler mi?.. ruhta ne kadar tanrılık varsa bedende de okadar tanrılık vardır. Bu konsilde, İkonoklast harekete karşı çıkan özellikle üç ikon yanlısı mahkum edilmekteydi. Theophanes’in de ‘Aziz ve Muhterem hocalar’ diye isimlendirdiği bu ikon savunucuları; Papa II. Gregorius (715-731), Konstantinopolis Patriği Germanos (715-730) ve Kudüs’ün birkaç kilo metre dışındaki st. Sabbas manastırının rahibi olan Yahya Dimeşki idi.⁴⁰ Ancak daha sonra İznik’te 787 yılında toplanan Konsilde tasvir taraftarlarının görüşlerinin kabul edilmesi doğrultusunda karar alınması, Dimeşki’nin Bizans dini hayatındaki etkisini ve önemini göstermektedir.⁴¹

İkonoklast Konsil’de (Hieria) alınan kararların bir bölümü şöyledir: “Kutsal konsil haykırmaktadırki, hepimiz inanıyor ve inandıklarımızda ve uzlaştıklarımızda birleşiyoruz. Ortodoks inancına kalpten inanıyor ve kabulümüzü bildiriyoruz. İbadet ettiğimiz zaman manevi bir yolla tanrılığa

³⁷ SAHAS, D.J. 1972: 3; AYDIN, M. 1991: 23.

³⁸ SAHAS, D.J.1996: **Icon and Loogos: Sources in eight Century Iconoklasm**, 32-34,Toronto.

³⁹ DEMİRCİ, K. 2005: 66

⁴⁰ SAHAS, D.J. 1972: 4.

⁴¹ Yahya Dimeşki ve diğer ikon taraftarı bazı yazarların daha detaylı görüşleri ile alakalı bkz. LADNER, G. B, 1953: “**The Concept of Image in the Grek Fathers and The Byzantine Iconoclastic Controversy**”, *Dumbarton Oaks Papers*, vol.7, Harvard Universty Press, s. 1-28, Cambridge, 1953.

saygı duyuyoruz. Bu, Havarilerin, babaların (din büyüklerinin) yoludur. Bu Ortodoks inancın ta kendisidir. Bu yol gerçek Hıristiyanlar'ın tanrıya ibadet ettikleri zaman tuttıkları yoldur. Yaşa kralımız (imparator) ki, sen altı konsil'in doktrinlerini destekledin. Sen putperestliğin her türlüünü süpürüp attın. Bu yanlışın üstadlarına galip geldin, sapıklara saldırdın. Germanos, Gregorius ve Mansur (Yahya Dimeşki) gibi sapıkları hezimete uğrattın. Lanet olsun! Münafık tahta parçalarına tapıcı Germanos'a ve onun yoldaşı babaların öğretisini saptıran Gregorius'a ve ismi kötü (adı batasica) Müslüman zihniyetli Mansur'a... Günahkarlığın üstadı, kutsal kitabın tahrifçisi Mansur'a... Teslis bu üç zıddıktan beridir.”⁴²

Bu metinden de anlaşılıyor ki, ikonoklastik fikirlerin gündemde olduğu zamanda Yahya Dimeşki'nin ismi, ikonlara karşı konumu ve aktivitesi gayet iyi bilinmekteydi. Kilise tarihçileri ve tabakat yazarları ilk olarak onun ismini 754 yılındaki konsil dolayısıyla zikrederler. Araştırmacı Sahas, kutsal konsilin dokümanlarından Yahya ile ilgili olarak şu sonuçları çıkarıyor. 1- Yahya Dimeşki'nin Hıristiyan teolojisi hakkındaki görüşleri ikonoklastik hareketler sayesinde ortaya çıkmaktadır. 2- İkonoklastik mücadele ve kavgalar neticesinde Dimeşki ile Bizans imparatorluğu otoritelerinin arası açılıyor. 3- Yine ikonoklastik hareketin sayesinde Bizans'ın kaybettiği Şam (Dımaşk) ve civarının dini ve siyasi durumu hakkında bilgi edilmektedir.⁴³

Bu konsilin ilginç yanlarından biri de toplantıda Yahya'nın Hıristiyan isminin kullanılmayıp “Kötü isim sahibi Mansur” diye bahsedilmesidir. Mansur onun aile (soy) ismidir. Oysa Ortodoks geleneğinde soy ismi değil, bir rahip ve presbiter olarak Yuhanna diye zikredilmesi gerekirdi.⁴⁴ O, ikonoklastik konsilin aksine genelde kendi yazılarında Yahya, Yuhanna veya rahip Presbter Yahya isimlerini kullanmaktadır. Ancak daha sonraki Ekümenik (Evrensel) konsilde ise ondan Yahya olarak bahsedildiği gibi, ikonoklastik rahiplerin kullandığı şekliyle Mansur olarak da söz edilir. Bu durum gösteriyor ki her bir konsil ‘Mansur’ ismini farklı maksatlarla kullanıyor. Halbuki Mansur ismi Theophanes'in de belirttiği gibi⁴⁵ Yahya'nın sülale (soy) ismi olup Emevi idaresinin hizmetinde bulunan büyük babasının ismidir.

⁴² SAHAS, D. J. 1972: 4.

⁴³ SAHAS, D.J. 1972: 5.

⁴⁴ SAHAS, D.J. 1972: 7.

⁴⁵ THEOPHANES, T.C. 1839: **Chronographia Exrecensione Joannis Classen.** vol. XXXIX, s. 734, Bannae; SAHAS, D. J. 1972: 7.

Yunanca'ya yabancı olan 'Mansur b. Sercun ismi Arap soyundan gelen Suriyeli Hıristiyanlar arasında yaygın idi. Fakat böyle olmasına rağmen Mansur'un nesebi hakkında bilgi verecek herhangi bir doküman yoktur. Sadece Kelb ya da Tağlib kabilesine ait bir isim olduğu anlaşılıyor.⁴⁶ Yine Theophanes'in verdiği bilgilere göre imparator V. Konstantin ikonları savunduğundan dolayı her sene tekrarlanmak üzere Yahya'yı kınamaya (lanetleme) mahkûm ediyor ve Mansur ismini İbranice'de "mel'un" manasına gelen "manzer" e çeviriyor. İkonoklastik konsilde " Müslüman zihniyetli" (saracen minded) olarak suçlanan Yahya'nın bu şekilde suçlanmasına sebep olarak şu gerekçeler gösterilmektedir. 1. Toplanan Konsil'e ters düşmesi yani ikonoklast olması. 2. Hayatının büyük bir bölümünde Emevi halifesinin idaresinde görev almış olması, Müslümanlardan, İslam kültür ve düşüncesinden etkilenmiş olması.⁴⁷

Her ne kadar ikonoklast hareketlerin III. Leon döneminde başlamış olduğu söylene de ikonlara saygı daima harici tenkitlerin odak noktası olmuştur. Öyle ki, önce Yahudiler sonra Müslümanlar tarafından tenkit edilmiştir.⁴⁸ İkonoklastik hareketlerin ortaya çıkışı ile ilgili bir değerlendirme yapan Vasiliev konuyu Anadolu ve Suriye asıllı liderlerle ilişkilendirip; aslen Maraş'lı olan III.Leon'un 721 yılında II. Yezid'in yayınladığı ikonoklast fermanından etkilendiğini belirtir.⁴⁹ Ostrogosky ise, Bizans imparatorluğunda ikonoklastik çıkışların doğu eyaletlerinde, Yahudi ve Müslümanların tesirinde kalan Hıristiyanlarca meydana getirildiğine işaret etmektedir.⁵⁰

Diğer taraftan Araştırmacı Anastos ise Hıristiyan ikonoklazmının, Hıristiyanlığın ta başından itibaren kendi içinde bir sorun olduğunu; dolayısıyla bu ihtilafın çözümü noktasında fikir üretip Hıristiyan dünyasında birlik ve beraberliği sağlamak bir yana çevredeki diğer kültür ve inançları suçlama yoluna gidildiğini ifade etmektedir.⁵¹ Araştırmacı Sahas'a göre VII.

⁴⁶ NASRALLAH, J. 1950: **Saint Jean Damescene**, 14, Paris.

⁴⁷ SAHAS D. J. 1972: 9.

⁴⁸ VASILIEV, A. A. 1956: **The Iconoclastic Edict of the Caliph Yazid II. A. D. 721 DOP IX-X**, s. 27-47, Oxford.

⁴⁹ Vasiliev, II. Yezid'in ikonoklastik fermanının Yahudi tesirine bağlama gayretinin de Hıristiyanların Yahudilere karşı duyduğu nefretin bir ifadesi olduğunu belirtir. VASILIEV, A.A. 1956: 28; ÖZTÜRK, L.1994: **Haçlı Seferlerine Kadar Abbasiler Dönemi Hıristiyanları**, Basılmamış Doktora Tezi, 103, İstanbul.

⁵⁰ OSTROGORSKY, G.1956: **History of the Byzantine State**, 143,Oxford,1956.

⁵¹ SAHAS, D.J. 1972: 12.

Ekümenik konsil rahiplerinin Hıristiyan ikonoklasminın islami kaynaklı olduğu yönündeki tesbit ve düşüncelerine, III. Leon'un Yahudileri takibat altına alması ve Müslümanlarla savaşması gölge düşürmektedir. Etkisinde oduğu ritüel ve inançların kaynağı olan Yahudi ve Müslüman topluluğu karşısına alıp onlarla mücadele etmesi tezat teşkil etmektedir.⁵²

Ortaçağ'da dönemin ilim ve siyaset anlayışının gereği karşıt olarak ortaya çıkan görüş ve fikirleri, fikir ve düşünce sahiplerinin şahsi kişiliklerini doğrudan hedef seçmek suretiyle bastırmak genel bir özelliktir. Öyle ki bir kişi hakkında verilen bir hüküm tam zıt görüşte olan kişiye de söylenirken çeliştiğine dahi bakılmıyordu. İşte VIII. yüzyıl başlarında Hıristiyan dünyasında önemli bir problem olarak ortaya çıkan; doğu ve batı kiliselerinin ayrılmalarına sebep olan ikon tartışmaları ve bunun neticesinde toplanan konsilde Müslüman topraklarında yaşadığından ve ikon savunucusu olduğundan dolayı, Yahya Dimeşki 'Müslüman zihniyetli' diye suçlanırken; daha sonra 787 yılında düzenlenen konsilde ikonlara karşı olduğundan dolayı III. Leon' un da aynı şekilde 'Müslüman zihniyetli' denilerek suçlanması büyük bir paradoks arz etmektedir.

Hıristiyan dünyasında önemli bir yere sahip olan Yahya Dimeşki Hıristiyanlığı savunma amacıyla Müslümanlığa karşı yazdığı reddiyeler sebebiyle Hıristiyanlarca el üstünde tutulurken; kendi aralarındaki bir problem hakkındaki görüşlerinin kabullenilmemesi üzerine bu kez Müslüman zihniyetli diye suçlanmaktadır. Bu durum Theophanes ve Sahas gibi Hıristiyan araştırmacı ve tarihçilerin de dikkatini çekmiş, onlar da bu çelişkiyi ifade etmeden geçememişlerdir.

SONUÇ

Hıristiyan dünyasında doğu ve batı kiliseleri arasındaki mesafenin açılmasına sebep olan ve yaklaşık bir asır süren ikonoklast hareketlerin sebepleri hem siyasi hem de dini olduğuna bir gerçektir. Bazı tarihçiler ise, Hareketin putperestliğe dönüşen ibadetleri değiştirmek ve Hıristiyanlığın saflaştırılması çabası güttüğünü ifade etmektedirler. Ancak tarihi süreç dikkate alındığında tasvir kırıcılığın arkasında siyasi sebeplerin daha ağır bastığı görülmektedir. Çünkü İmparator III. Leon almış olduğuna kararlarla ikonoklast hareketin içinde bulunmak bir yana doğrudan hareketi yönlendirmiştir. Öyle ki tasvirlerle ibadeti paganlıkla eş tutan ferman yayımlayarak Hıristiyan ruhani dünyasında çalkantılar meydana getirmiştir. Aynı zamanda onun bu politikası, kilise ve devletin görevleri ve erk alanları üzerine birçok karşıt söylevin de ortaya çıkmasına neden olmuştur.

⁵² SAHAS, D.J. 1972: 13.

İkonoklast dönem adıyla bilinen bu dönem, yalnızca tasvirler etrafında yoğunlaşan bir mücadele olmamıştır. Bunun yanında imparatorluk idaresi, bu gerekçe ile özellikle manastırların maddi ve manevi otoritesini de kırmaya çalışmıştır. Ancak ikonoklastlar dönemin siyasi gücünü arkalarına almış olmalarına rağmen; zamanla halkı maddi ve manevi olarak kendisine bağladığı ikon yanlıları kazanmıştır.

Siyasi, dini ve sosyolojik derin etkileri olan tasvir kırılcılığına karşı teolojik deliller, Hıristiyan Doğu geleneğinin kilise babalarından kabul edilen, entellektüel birikime sahip olan Yahya Dimeşki tarafından hazırlanıp desteklenmiştir. Onun bu süreçte ortaya koyduğu ikon yanlısı tutum ve davranışları dolayısıyla İstanbul'da Hieria sarayında 754 yılında toplanan ikonoklastik konsilde aforoz edilmiştir. Ancak 787 yılında İznik'te toplanan konsilde tasvir yanlılarının görüşlerinin kabul edilmesi doğrultusunda kararlar alınması, Yahya Dimeşki'nin dönemin Hıristiyan dünyasındaki etki ve önemini göstermektedir.

KAYNAKLAR

- ATIYE, A. 1968: **A History of Eastern Christianity**. Methuen.
- AYDIN, M. S. 1991: **Hıristiyan genel konsilleri ve II. Vatikan konsili**, Konya.
- AYDIN, M. S. 2002: “**Bizans Kilisesinde İkonoklast (Tasvir Kırıcı) Hareketin Kökenleri**”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı XIII,2002/Bahar, s.8-9,Konya.
- BARKER, E. 1995: **Bizans Toplumsal ve Siyasal Düşünüşü** (çev. Mete Tunçay) İmge Yay. Ankara.
- BILLY, A. 1974: **Bizans Tarihi**, (çev. Haluk Şaman) Tercüman Gaz. İstanbul.
- BRYER, A.- J.H. 1977: (eds.) **Center for Byzantine Studies**, Birmingham.
- BROWN, P. (Jan. 1973) “**A Dark-Age Crisis: Aspect of the Iconoclastic Controversy**” *The English Historical Review*, vol. 88, no.346.
- ÇELİK, M. 1999: **Bizans İmparatorluğunda Din-Devlet İlişkileri**, Akademi Kitabevi, İzmir.
- DEMİRCİ, K. 2005. **Bir Hıristiyan Mezhebi olarak Ortodoksluğun Teolojisi**, Ayışığı Kitapları, İstanbul.
- DOOM, E. M. 2005: **Partiarch, monk and Emperss: A Byzantine Debate Over Icons**, Wichita State Universty, Kansas.
- DVORNIK, F. 1990: **Konsiller Tarihi İznikten II.Vatikan'a** (Fransızca çev. Soeur Jean-Marie O.P. Türkçe çev.Mehmet Aydın) T.T. Kurumu Basımevi.Ankara.
- ERIN, M. D. 2005: **Partiarch, Monk and Empress. A Byzantine Debate Over Icons**, Wivhita State Universty, 117, Kansas GÖREGEN, M. 1995: **Hıristiyan Teolojisinde Yahya Dimeşki'nin Yeri ve Önemi**. Basılmamış Y.Lisans Tezi. Marmara Üniv. Sosyal Bil. Ens. İstanbul.
- GIBBON, E. 1900: **The Decline and Fall of the Roman Empire**, Thomas Y. Crowell, Newyork.

- GREGORY, T. E. 2008: **Bizans Tarihi** (çev. Esra Ermert) YKY Yayınları. İstanbul.
- HOBBS, T. 2004: **Leviathan**, çev.Semih Lim, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- KHOURY, A. T. 1967: **Les Theologiens Byzantins et l'İslam**. Paris.
- LADNER, G. B. 1953: "The Concept of Image in the Grek Fathers and the Byzantine Iconoclastic Controversy", *Dumbarton Oaks Papers*,vol. 7 Havard University Press, Cambridge.
- LESLIE, B. 1975: "The Theology of Images" *Iconoclasm: Papers Given at the Ninth Spring Symposium of Byzantine Studies March*.
- LEVTCHENKO, M.V. 2007: **Bizans Tarihi**. (çev. Maide Selen) Doruk Yayıncılık, İstanbul.
- NASRALLAH, J. 1950: **Saint Jean Damascene**, Paris.
- OSTROGORSKY, G. 1956: **History of the Byzantine State**, Oxford.
- ÖZKAN, E. 1985: "İkona" Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi, S.2, İstanbul.
- ÖZTÜRK, L. 1994: **Haçlı Seferlerine Kadar Abbasiler Dönemi Hristiyanları**, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- MEYENDORF, J. 1983: **Byzantine Theology**, Newyork.
- NASRALLAH, J. 1950: **Saint Jean Damascene**, Paris.
- SAHAS, D. J. 1972: **John of Damascus on Islam the "Heresy of the İshmaelites"**, Leiden.
- SAHAS, D. J. 1986: **Icon and Loogos: Sources in eight Century İkonoklasm**, Toronto.
- SEIDLER, G. L. 1997: **Bizans Siyasal Düşüncesi**, (çev. Mete Tunçay) Göçebe Yay. İstanbul.
- SİNANOĞLU, M. 2004: "Melkaiyye" md, *DİA*, C, 29. S. 84-85 Ankara.
- THEOPHANES, T. C. 1839: **Chronographia Exrecensione Ioannis Classen. vol. XXXIX Corpus Scriptorum Histoire Byzantine**, Bannae.
- VASILIEV, A. A. 1943: **Bizans İmparatorluğu Tarihi** (çev. Arif Müfit Mansel) Maarif Matbaası, Ankara.
- VASILIEV, A. A. 1956: **The Iconoclastic Edict of the Calipt Yazid II. A. 721 DOP IX-X**, Oxford.